

Å leve med tro og livssyn i Norge

– en guide for mennesker som arbeider med flyktninger og asylsøkere

Innhold

Om heftet.....	2
Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.....	3
DEL I: Innledning	4
Kort om norske tros- og livssynsamfunn i dag.....	4
Sekularisering.....	6
Når mangfoldet utfordrer oss.....	7
DEL II: Menneskerettigheter	9
FN og menneskerettighetenes betydning for Norge.....	9
Religionsfrihet.....	9
Religionsfrihet og ytringsfrihet.....	10
Foreldreretten og dens grenser.....	11
Individet og gruppen.....	13
Familien.....	13
Norsk familiepolitikk.....	14
Ekteskap.....	14
Konflikter om barn og menneskerettigheter.....	15
Kvinnens rettigheter, og likestilling og religion.....	16
Homofiles rettigheter.....	17
DEL III: Religion i praksis	18
Religion på jobben.....	18
Skole og barnehager.....	19
I møtet med det offentlige tjenesteapparatet.....	20
DEL IV: Frivillighet og samarbeid på tvers	21
Dugnad på norsk.....	21
Utviklingen av den organiserte frivilligheten i Norge.....	22
De religiøse organisasjonene.....	22
Diakoni.....	22
Sivilsamfunnsorganisasjonene.....	23
Del V: Milepæler i norsk politikk om tro og livssyn	24
Grunnloven av 1814.....	24
Fra religionsmonopol til større religionsmangfold.....	24
Etter 1945.....	25
Stat og kirke – utviklingen av ny politikk.....	26
Referanser	27

Om heftet

De fleste som kommer som asylsøkere til Norge, kommer også med en religiøs tro eller annen form for livssyn. For mange har religion og kultur betydning i store deler av livet, for eksempel når det gjelder organisering av familien, forholdet mellom menn og kvinner eller voksne og barn. For andre er ikke dette så viktig.

Noen ganger kommer religiøs og kulturell praksis i konflikt med norske fellesskapsverdier og lover, i andre tilfeller finnes det gråsoner som skaper grunnlag for misforståelser. I alle tilfeller er det behov for mer kunnskap – og flere samtaler – om tro og livssyn. Hensikten med heftet er å gi kunnskap og råd, og diskutere noen av de mest vanlige misforståelsene slik at flyktninger er best mulig forberedt og motivert til å ta fatt på integreringsarbeidet.

Heftet er ment som et innspill til samtaler og dialog, og det bygger på en forståelse om at integrering er en toveisprosess mellom samfunnet og det enkelte individ.

Hva mener vi med norske fellesverdier? I skolens formålsparagraf beskrives fellesverdiene slik: «(...) respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestekjærleik, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdier som òg kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane».

Heftet er skrevet med tanke på følgende målgrupper: lærere og informasjonskonsulenter, og andre som driver kunnskapsoverføring til flyktninger og asylsøkere, eller som møter flyktninger og asylsøkere i ulike sammenhenger. Det er også tenkt som grunnlag for kortere temahefter.

Heftet inkluderer en del praktiske råd, men også en kortfattet oversikt over utviklingen av tros- og livssynsfrihet i lovverk og praksis. Dette er inkludert fordi det har vært etterspurt, men det er ikke nødvendig å lese for å ha nytte av tekstene som handler om de mer praktiske spørsmålene knyttet til tro og livssyn.

Heftet er utarbeidet av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn i Norge (STL) med finansiell støtte fra Kulturdepartementet. Teksten er utarbeidet av religionshistoriker Ingrid Vik. Det bygger på STLs erfaringer, så vel som kunnskapsproduksjon fra ressurs- og forskningsmiljøer i og utenfor Norge.

Vi håper at heftet kan bidra med konkrete råd og utløse samtaler på mottak og andre integreringsarenaer.

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) ble opprettet i 1996 og inkluderer 14 tros- og livssynssamfunn i Norge. Det inkluderer også Human-Etisk Forbund. Human-etikere er ikke religiøse, men velger å stå som medlemmer i et livssynssamfunn bygget på humanistiske verdier og menneskerettigheter.

Vi skiller gjerne mellom religiøse og sekulære livssyn. Et livssyn gir svar på spørsmål om syn på livet, mennesket og hva som er rett og galt. En religion rommer som regel også tro på en eller flere guder. Et sekulært livssyn regner ikke med noe guddommelig. Det betyr at alle religioner kan sies å være livssyn, mens ikke alle livssyn kan sies å være religiøse. Derfor brukes ofte begrepet «tros- og livssynssamfunn» fordi det tydelig inkluderer både religiøse og ikke-religiøse.

Et viktig bakteppe for opprettelsen av STL var økt innvandring til Norge på 1980- og 90-tallet. Mange av dem som kom, hadde bakgrunn fra andre religioner eller kristne tradisjoner. Nytt mangfold utløste en rekke kritiske debatter om innvandring generelt, og etter hvert også om spenninger i forholdet mellom norske fellesverdier og nye borgeres religiøse og kulturelle tradisjoner. Økt religionsmangfold bidro også til at statskirkeordningen ble synlig og problematisert i offentligheten på nye måter. Kritikken mot statskirkeordningen var på ingen måte ny, blant annet hadde kirkesamfunn utenfor statskirken arbeidet for likebehandling og likeverdige rettigheter som kirkesamfunn i generasjoner. Nytt tros- og livssynsmangfold bidro imidlertid til økt bevissthet om skjevheter i statens behandling av tros- og livssynssamfunn.

Den konkrete bakgrunnen for opprettelsen av STL var forslaget om et nytt obligatorisk skolefag om tro, livssyn og etikk; senere kjent som «Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap» (KRL). Flere av tros- og livssynsminoritetene gikk sammen om en felles protest. Kritikken handlet om to ting; KRL-fagets vektlegging av kristendommen og at det var obligatorisk for alle elever. Protestene førte ikke fram, og KRL-faget ble innført. Men Norge ble senere nødt til å endre dette da både FNs menneskerettighetsråd og Den europeiske menneskerettsdomstolen krevde det. Resultatet av den felles innsatsen var blant annet etableringen av STL.

STLs mandat er å arbeide for at staten skal behandle alle tros- og livssynssamfunn likt både i lovverk og praktisk gjennomføring. Men religions- og livssynsdialoger i STL har også et konfliktforebyggende formål. Å bygge tillit og gode relasjoner på tvers av tros- og livssynssamfunn har vist seg viktige når det oppstår konflikter. Det var for eksempel situasjonen i 2006 da konflikten om Muhammed-tegningene stormet i mange land. Norske muslimer erfarte da at andre tros- og livssynssamfunn ga dem støtte da debattene raste i offentligheten.

Del I: Innledning

Mange som kommer til Norge, har hørt historier om hvordan man praktiserer tro og livssyn her. Flere av disse fortellingene beskriver norske lover og praksiser som ikke alltid er fortalt på en korrekt måte, og som kanskje også bidrar til å skape usikkerhet og bekymring. Noen har kanskje hørt en liten flik av historien, men mangler tilstrekkelig informasjon som fyller ut bildet.

Det kan være fortellinger om Norges historie som et «kristent» land. Andre har hørt at norske menn og kvinner verken går i kirken eller tror på Gud. Hva betyr det i så fall for dem som kommer hit med helt andre religiøse og kulturelle tradisjoner? Kan man oppdra barn i tråd med sine verdier og livssyn? Kan man bruke religiøse symboler og klesplagg på arbeidsplassen i Norge? Hva betyr religions- og livssynsfrihet i praksis i Norge, enten man er religiøs eller ikke?

I samtaler med flyktninger og asylsøkere som bor på mottak, er dette noen av de spørsmålene som har kommet opp. Heftet forsøker å gi noen svar på hvordan tro og livssyn praktiseres i Norge, men også om hvor grensene går mellom den enkeltes praktisering av tro og kulturpraksiser på den ene siden og norsk lovgivning og fellesverdier på den andre.

Kort om norske tros- og livssynsamfunn i dag

Norge anno 2016 er et samfunn preget av stort tros- og livssynsmangfold. Norsk tros- og livssynspolitik er forankret i menneskerettighetene, og det er utviklet en praktisk politikk som skal tilrettelegge for mest mulig grad av likebehandling mellom en majoritetskirke (Den norske kirke) og de øvrige tros- og livssynsamfunnene.

Den norske kirke er det største trossamfunn i Norge og har inntil nylig representert statens religion og kirke. Det er en kirke som tilhører den lutherske tra-

disjon og har vært det siden første halvdel av 1500-tallet. I dag er i underkant av 75 prosent av befolkningen medlemmer i Den norske kirke.

Om lag 11 prosent av befolkningen er medlemmer av et annet tros- eller livssynsamfunn. Etter luthersk kristendom utgjør katolsk kristendom (ca. 3 prosent av befolkningen per februar 2016) og islam (2,7 prosent av befolkningen) de største trosretningene i Norge. I den etnisk norske befolkningen finnes det også flere minoritetssamfunn; for eksempel en rekke kristne menigheter og kirkesamfunn (protestantiske frikirker og Den katolske kirke – til sammen 5,7 prosent av befolkningen), en liten jødisk minoritet (i underkant av 1500 individer) og en relativt stor gruppe humanetikere (om lag 2 prosent av befolkningen).

Den katolske kirke i Norge er organisert i tre bispedømmer, der Oslo katolske bispedømme (Okb) er det klart største. Menighetene i Okb rommer om lag 85 prosent av katolikkene i landet. Den katolske kirke er i stor grad en innvandrerkirke; mer enn tre fjerdedeler av medlemmene er født utenfor Norge. Av de som er født i Norge, er det mange annen- og tredjegenersjans innvandrere.

De kristne kirkene i Norge er samlet i paraplyorganisasjonen Norges Kristne Råd. Innenfor dette fellesskapet finnes også ulike ortodokse menigheter som stadig blir større.

Human-Etisk Forbund ble etablert i 1956. Humanetikere er ikke religiøse, men de er organisert i et felles livssynsamfunn med egne seremonier som navnefest for nyfødte, konfirmasjon, bryllup og begravelse.

En annen viktig tros- og livssynsaktør i Norge er Islamsk Råd Norge (IRN). IRN er en landsdekkende paraplyorganisasjon som ble grunnlagt i 1993. Målsettingen med IRNs arbeid er å sikre kontakt og dialog med storsamfunnet og informere om muslimske

saker. IRN inkluderer 43 moskeer og islamske organisasjoner som omfatter om lag 60 000 medlemmer. IRN representerer om lag halvparten av muslimene i Norge, men det finnes så langt ingen andre islamske paraplyorganisasjoner.

Om lag 13 prosent av befolkningen er ikke medlem i noe tros- eller livssynsamfunn. Blant disse finnes også mange med bakgrunn fra en bestemt religiøs tradisjon. For eksempel er bare halvparten av norske borgere med muslimsk bakgrunn medlem av et muslimsk trossamfunn. I følge Buddhistsforbundet har de i overkant av 14 000 registrerte medlemmer, mens antallet buddhister antas å være langt høyere, om lag 40 000 (basert på tall over demografi fra Statistisk Sentralbyrå).

At mange velger å stå utenfor et tros- eller livssynsamfunn, betyr ikke at de er uinteresserte i religiøse og åndelige spørsmål. For eksempel er det en stor alternativbevegelse som religionsforskere ofte beskriver som nyreligiøs eller nyåndelig (begrepet «nyåndelig» brukes av flere fordi religiøsitet ofte knyttes til etablerte tradisjoner som denne gruppen ikke forbindes med). Noen tror på sjelevandring. Andre søker hjelp av helsemessige årsaker hos healere eller i alternativ medisin. I alternativbevegelsen viskes ofte skillet mellom det religiøse og sekulære ut: for eksempel kan et treningsstudio tilby kurs i yoga og mindfulness med røtter i buddhisme og østlig meditasjon. Mange mennesker er med andre ord åndelig søkende selv om de ikke er religiøse i tradisjonell forstand.

Holistisk Forbund er en livssynsorganisasjon som tar nyåndelige betraktninger på alvor. Forbundet baserer seg på menneskerettighetene og økologi. De skiller mellom religion og åndelighet samtidig som man er et fellesskap for åndelige søkere som faller utenfor religiøse dogmer. Forbundet er også medlem av STL.

I Norge har vi også en urbefolkning, nemlig samene som har sine tradisjonelle bosettingsområder i Norge, Sverige, Finland og Russland. Flertallet av samene er i likhet med den norske befolkning for øvrig medlemmer av Den norske kirke. Norske nasjonale minoriteter inkluderer kvener/norskfinner, skogfinner, rom og romanifolk/tatere og jøder. De er definert som egne grupper fordi de har en lang historisk tilknytning til landet (minst 100 år). Norsk politikk ovenfor nasjonale minoriteter har opp gjennom historien vært preget av krav om fornorsking og ensidig tilpasning til storsamfunnet. Det har med andre ord tatt lang tid, og mange diskusjoner og utredninger har vært gjennomført for å utvikle en inkluderende minoritetspolitikk i det norske samfunnet.

Økt innvandring fra land utenfor Europa fra 1970-tallet og fram til i dag er en av de viktigste årsakene til økt tros- og livssynsmangfold i Norge. Over tid har en større andel av de som har innvandret til Norge, blitt medlem av et tros- eller livssynssamfunn. Det har vært en gradvis utvikling: I 1980 var det for eksempel om lag 1 000 medlemmer i islamske trossamfunn (mindre enn 10 prosent av alle innvandrere med muslimsk bakgrunn). I 2011 var tallet på medlemmer

Grunnloven og sameloven er grunnlaget for regjeringens politikk om å legge forholdene til rette for at den samiske befolkningen kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og deltakelse i samfunnslivet. Norge er forpliktet ovenfor den samiske befolkningen gjennom flere internasjonale konvensjoner; for eksempel FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og ILO-konvensjon om urfolk og stammefolk i selvstendige stater. I forhold til beskyttelse av minoriteter ratifiserte Norge Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av minoriteter i 1999.

i islamske trossamfunn 110 000 (ca. 60 prosent av alle med bakgrunn fra muslimske land).

Tall fra 2015 viser en fortsatt økning i antall medlemmer i islamske trossamfunn til i overkant av 141 000. Buddhistiske trossamfunn har i overkant av 14 000 medlemmer, og hinduistiske trossamfunn rundt 8 000. Den katolske kirken i Norge som i 1970 hadde rundt 10 000 medlemmer, har hatt den kraftigste økning i antall medlemmer i løpet av de siste ti årene, først og fremst på grunn av høy arbeidsinnvandring fra Polen. I 2011 var medlemstallet ca. 80 000, i 2016 ca. 157 000. Også antall mennesker med ortodoks kristen bakgrunn har økt kraftig, fra mellom 5 og 6 000 medlemmer i 2006 til i overkant av 17 000 i 2015, ifølge Statistisk Sentralbyrå.

Det er opp til den enkelte (etter fylte 15 år) å melde seg inn i et tros- og livssynssamfunn. Denne valgfriheten er tros- og livssynsfrihet i praksis. Ingen har rett til å spørre om hva slags tro eller livssyn man har eller hvor man er medlem i forbindelse med for eksempel et jobbintervju. Unntaket er dersom man søker jobb i et tros- og livssynssamfunn eller et arbeidssted med en bestemt tros- eller livsynstilknytning.

Sekularisering

Til tross for at det store flertallet av befolkningen er medlem i et tros- og livssynssamfunn, regnes Norge på mange måter som et sekulært samfunn. «Sekularisering» er ikke noe entydig begrep, men omhandler ulike sider ved religionens plass i et samfunn. Sekularisering kan i en viss betydning beskrive religionens formelle plass og funksjon i forhold til staten. Sekularisering kan også handle om nedgang i menneskers religiøse tro og praksis eller overgang fra en institusjonalisert til en mer privatisert religionsutøvelse.

Formelt har ikke Norge lenger noen statskirke, og fra 2017 er prester i Den norske kirke ikke lenger statsansatte. Det betyr at en lang prosess med å avvikle

Den norske kirkes tette bindinger til, og funksjoner vis à vis staten, langt på vei er ferdigstilt. Det finnes riktignok fremdeles deler av det offentlige hvor skillet ennå ikke er gjennomført. Dette gjelder for eksempel i forsvaret som fremdeles har en spesiell tilknytning til Den norske kirken gjennom aktiviteter som bønn og hilsninger ved oppstilling, feltgudstjenester, et eget feltprestkorps og en rekke kapeller vigslet for gudstjenester.

Religionsundersøkelser om religiøs tro og praksis blant norske menn og kvinner gjennomført gjennom de siste tjue år, viser at Norge har blitt et mer sekularisert samfunn også i forhold til borgernes religiøse tro og praksis. Utviklingen i Den norske kirke illustrerer denne samfunnsendringen. Mange av medlemmene har en relativt løs tilknytning til kirken, noe som kommer til uttrykk gjennom lav deltakelse i gudstjenester og kirkelige aktiviteter. Medlemsregisteret viser at andelen av befolkningen som er medlemmer av Den norske kirke, går ned. Færre går til gudstjeneste, færre døper barna sine og tallet på 15-åringer som konfirmerer seg, går også ned. Men vi ser også at det har vært en økning i deltakelse på kirkelige kulturarrangementer som inkluderer alt fra baby- og småbarnsang til konserter med og uten religiøst innhold. Mange feirer de store høytidene og festene, og går i kirken på julaften eller markerer bryllup og begravelser i Den norske kirke.

Parallelt med denne utviklingen ser man at interessen for religion har økt i den norske offentligheten. Dette gjelder særlig i forhold til konflikter med bakgrunn i ulike tros- og livssynspraksiser som følge av innvandring.

Sekularisering har ført til store endringer i mange menneskers hverdagsliv, for eksempel i organiseringen av familien. Et eksempel: I dag velger mange norske par å leve sammen uten å være gift – altså det å være samboende. Helt fram til 1970-tallet var det ifølge folk flest umoralsk og ikke i tråd med datidens

allment ansette verdier. I dag godtar de aller fleste samboerskap. Eksemplet viser at Norge er et samfunn som har opplevd store endringer i løpet av noen få generasjoner, særlig i forhold til spørsmål om familie og likestilling mellom kjønnene. Det er også viktig å understreke at selv om visse handlinger kan oppfattes som umoralske, er de ikke nødvendigvis straffbare etter loven. Det er med andre ord et tydelig skille mellom jus og personlig moral. De fleste vil for eksempel være enig i at det å være utro mot ektefellen er umoralsk, men både loven og folk flest anerkjenner at ekteskapsbrudd er lovlig i juridisk forstand.

Når mange par velger å flytte sammen uten å være gift, kan det ses i sammenheng med en annen viktig utvikling: I Norge flytter de fleste unge ut fra foreldrehjemmet før de gifter seg, gjerne i forbindelse med at de er ferdig på videregående skole. Mange ser på det som en viktig trening til voksenlivet. De unge voksne lærer å bli selvstendige, ta ansvar for egen økonomi, erfare nye relasjoner – kort sagt ta sine valg og erfare konsekvensene av disse.

Uavhengig av borgeres tros- og livssyn er det en bred felles forståelse i Norge for at religiøse tolkninger ikke skal ligge til grunn for de politiske beslutningene. Det bygger på en allmenn forståelse om at religiøse institusjoner har ansvar for forholdet mellom Gud og de troende, mens politikken regulerer lover og fellesgoder som fordeles uten hensyn til religiøs lære.

Fra statens side har det samtidig vært viktig å tilrettelegge for et mangfoldig og livssynsåpent samfunn. Først og fremst gjøres dette for å sikre religionsfrihet, men også fordi man mener at dette bidrar til et mer tolerant og godt samfunn å leve i. Når det offentlige gir betydelige økonomisk støtte til tros- og livssynsamfunn i Norge, bygger det på erkjennelsen av at disse er viktige kulturbærere som fyller behov både for individer og fellesskapet. For mange gir religion mening i tilværelsene og tilhørighet i et fellesskap. I tillegg er tros- og livssynssamfunn en sentral del av

det norske sivile samfunn som løser mange viktige samfunnsoppdrag. Det kan være drift av barnehager, sykehjem, ungdomsklubber, frivillighet som speidergrupper for barn, sangkor osv.

Når mangfoldet utfordrer oss

Selv om innvandring har skapt politisk debatt siden 1980- og 90-tallet, har diskusjonene blitt mye mer polariserte de siste årene. Terroraksjonene 9. september 2001 har hatt enorme konsekvenser for hvordan religion – og særlig islam – debatteres og forstås både i internasjonal politikk og i Norge. Krisen med Muhammed-tegningene viste også at verden er blitt mindre. Mennesker og informasjon beveger seg på tvers av regioner og land. Hendelser i én del av verden påvirker debatter og politiske beslutninger i en helt annen del av verden.

Religion har med andre ord fått plass på den politiske dagsorden, på godt og ondt. Selv om debattene ofte er konfliktfylte, har også mange av diskusjonene bidratt til å løfte viktige problemstillinger og informere de politiske beslutningene. Kort sagt kan man si at deler av den offentlige samtalen om disse spørsmålene har blitt mer kunnskapsbasert, men andre deler av diskusjonen, særlig de som foregår på sosiale medier, ofte fremstår som fordomsfulle og polariserende. Dette inntrykket understrekes av målinger som er gjort av folks holdninger til innvandring og integrering. De viser at befolkningen er delt i synet på innvandring og integrering: Undersøkelser viser at tallet på de som mener innvandring er bra for Norge, er synkende, og andelen som mener Norge bør ta imot færre flyktninger, øker. Samtidig er nesten halvparten av befolkningen positive til innvandring (Integreringsbarometeret 2014 og IPSOS 2016).

Når det gjelder radikalisering og ekstremisme i norske muslimske miljøer, har Norge hatt mange av de samme utfordringene som andre vestlige land. I følge Politiets Sikkerhetstjeneste (PST) har ca. 50 personer reist til Syria. PST antar at det reelle tallet

er noe høyere fordi ikke alle som reiser fanges opp. De fleste som reiser fra Norge, er unge menn uten noen familietilknytning til Syria. Mange er født og vokst opp i Norge. Enkelte konvertitter (inkludert kvinner og mindreårige) har også reist til regionen. Flertallet av dem som reiser, har lav utdanning og løs tilknytning til arbeidslivet. Flere har også hatt forbindelser til kriminelle miljøer.

Tallene på dem som reiser til Syria, er synkende. Det skyldes ikke minst at en rekke tiltak på ulike nivåer har blitt satt i gang for å hindre rekruttering til radikale/ekstremistiske muslimske miljøer. Det inkluderer langt mer enn sikkerhets- og politifaglig arbeid. PST selv understreker at dette er et samfunnsansvar som mange aktører må ta del i: skole, barnevern, lokalt politi, men også sivilsamfunnsaktører som tros- og livssynssamfunn.

Tros- og livssynssamfunn har stor grad av frihet til å definere sin tro og praksis. Samtidig er det godt kjent at det finnes tros- og livssynssamfunn som fører streng sosial kontroll med sine medlemmer uten at storsamfunnet har innsyn i hva som foregår. Det kan være særlig problematisk i forhold til barn, men også voksne kan utsettes for betydelig grad av kontroll, stigmatisering og diskriminering i regi av tros- og livssynssamfunn som også speiles i medlemmenes familier og sosiale relasjoner.

Storsamfunnet trenger med andre ord å ha et visst innsyn for å hindre at skadelige eller ulovlige praksiser får utvikle seg. Like viktig er det at tros- og livssynssamfunnene er i kontakt og dialog med samfunnet de lever og virker i.

Dette er utfordringer man finner på tvers av tros- og livssynssamfunn, og uavhengig av etnisk og nasjonal bakgrunn. Samtidig viser rapporter at behandling av jenter og kvinner i noen minoritetsmiljøer er preget av sterk sosial kontroll og diskriminerende holdninger. Offentlig oppmerksomhet rundt disse spørsmålene har bidratt til større åpenhet, også i mange tros- og livssynssamfunn og mange har engasjert seg. En kristen misjonsleder beskriver utfordringer på følgende måte:

Jeg har selv sett det i organisasjoner i en årrekke: Noen få sitter ofte med en makt som de misbruker. Men i senere tid har jeg tenkt mye på familien som et lukket rom. Bibelen og kirken har alltid snakket varmt om kjernefamilien. (...). Men fra media og rettssaler vet vi at det skjer mye maktmisbruk, både fysisk og psykisk, bak de tusen gardiner. Her må vi gjøre noe. Som kirke må vi ta avstand fra all maktmisbruk i familien, vi må dra bort gardinene og få lys inn i hjemmet. Vi må forsikre oss om at det som skjer tåler dagens lys. (Jørn Lemvik i avisa Dagen, 4.6.2014).

Del II: Menneskerettigheter

De Forente Nasjoner (FN) og menneskerettighetene står sterkt i Norge, både i lovverk, politikk og blant folk flest. Man kan faktisk si at menneskerettigheter har fått en så viktig plass i Norge at de beskrives som en del av våre politiske fellesverdier. Det gjelder ikke minst verdiene om likestilling, toleranse og demokrati som er anerkjent av alle politiske partier på Stortinget, så vel som blant folk flest. Også de fleste norske tros- og livssynssamfunn anerkjenner menneskerettighetene. Samtidig kan det nettopp være i forhold til religiøse følelser og tolkninger at noen av menneskerettighetene blir utfordret.

Noen ganger kommer menneskerettigheter i konflikt med hverandre. Et eksempel er kvinners rettigheter som står sterkt i norsk lov, og som er tydelig mot diskriminering av kvinner. Norge har også et sterkt diskrimineringsvern for homofile og lesbiske. Samtidig anerkjenner staten at noen tros- og livssynssamfunn har synspunkter på forholdet mellom kvinner og menn, og homofili som er forskjellig fra sekulære likestillingsverdier. For eksempel vil en kristen menighet kunne nekte – med henvisning til religionsfrihet – å ansette kvinnelige prester, men ved ansettelse av en vaktmester eller økonomiansvarlig vil trossamfunnet måtte forholde seg til diskrimineringsforbudet i loven.

FN og menneskerettighetenes betydning for Norge

Norske borgere betaler skatt og sender sine barn i skolen, og det er allmenn verneplikt for begge kjønn. Det er eksempler på forpliktelser individet har til fellesskapet for å sikre utviklingen og trygging av den norske samfunnsmodellen og velferdssamfunnet. Dette er en del av den norske samfunnskontrakten. Samtidig er menneskerettighetene universelle og gjelder uavhengig av hva man tror på, hva slags politisk syn man har, kjønn, etnisk bakgrunn, osv. Menneskerettighetene har også stor oppslutning i det norske samfunnet, både i politikk, sivilsamfunn og blant folk flest.

Hvorfor har FN og menneskerettighetene tradisjonelt hatt så stor oppslutning i norsk politikk? Som et lite

land med sterke naboer har Norge vært spesielt avhengig av det internasjonale samarbeidet og de internasjonale konvensjonene som FN står for. I tillegg støtter Norge opp om menneskerettighetene og de verdiene som FN bygger på. Det er en allmenn forståelse blant folk og politiske ledere at menneskerettighetene er utformet for å verne om menneskeverdet og grunnleggende fellesverdier. Første generalsekretær i FN var da også en tidligere norsk utenriksminister, Trygve Lie. FN-dagen (24. oktober) feires i norske skoler, og kunnskap og informasjon om FN og menneskerettighetene er en del av det barna lærer på skolen.

I 1953 ratifiserte Norge Den europeiske menneskerettighetskonvensjon. Denne har, sammen med flere av FNs menneskerettighetskonvensjoner, forrang i norsk lovgivning. Det skjedde i 1999 da Stortinget innførte «Lov om styrking av Menneskerettighetenes stilling i norsk lov». Loven innebærer at fem konvensjoner fra Europarådet og FN som er godkjent (ratifisert) av Norge, også gjelder som norsk lov: Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, FNs barnekonvensjon og FNs kvinnekonvensjon. Grunnloven fikk også et nytt kapittel om menneskerettigheter i 2014.

Disse har altså forrang over annen norsk lov og viser i praksis Norges sterke forpliktelse overfor de internasjonale menneskerettighetene. Det viser også hvor sterkt samfunnet vektlegger individets frihet og likeverd. Det gjelder uavhengig av kjønn, alder, etnisitet, religiøs bakgrunn eller seksuell legning.

Religionsfrihet

I 1964 ble den norske grunnloven endret for å sikre alle borgeres religionsfrihet. Det betyr at enhver står fritt til å etterleve sin tro, konvertere eller velge bort religion.

I tillegg har vi en lov som regulerer og setter rammen for tros- og livssynsmangfoldet i Norge. Loven

gir alle registrerte trossamfunn rett til kommunal og statlig støtte ut fra registrerte medlemstall. Det er en særnorsk ordning som er konstruert for å sikre størst mulig grad av likebehandling mellom Den norske kirke (som fremdeles har en særstilling) og de andre tros- og livssynssamfunnene.

Tros- og livssynsfrihet gir beskyttelse til enkeltmenneskers og menigheters rett til å tro og praktisere sitt tro og livssyn. Dette anses som en grunnleggende menneskerettighet. Religions- og livssynsfrihet innebærer også at ingen må utsettes for tvang eller krenke en annens frihet med hensyn til valg av tro og livssyn. Det gjelder også for barn. Samtidig sier FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (artikkel 18, punkt 4) at staten er forpliktet til å respektere foreldres frihet til å sørge for at barns religiøse og moralske oppdragelse er i samsvar med deres egen overbevisning. Det betyr at staten og samfunnet anerkjenner foreldrenes rett til å videreføre religion og kultur i familien. Mer om dette under overskriften om Foreldrerett lenger ned.

Religionsfrihet og ytringsfrihet

Tankefrihet, tros- og livssynsfrihet, så vel som ytringsfrihet, er grunnleggende rettigheter. Dette er rettigheter som både henger tett sammen, og som kan komme i konflikt med hverandre.

Noen av de store debattene i Norge de siste årene har handlet om akkurat dette, nemlig spenningen mellom ytringsfrihet på den ene siden, og retten til vern mot

hatytringer og forfølgelse på etnisk, religiøst eller annet grunnlag på den andre siden.

Denne debatten tok for alvor av i Norge med Muhammed-tegningene 2006 som skapte opptøyer i land over hele verden. Konflikten hadde flere fellestrekk med den såkalte Rushdi-saken som oppstod da boka *Sataniske vers* av forfatteren Salman Rushdie ble utgitt i 1988.

I 2005 og 2006 trykket danske og norske aviser tolv karikaturtegninger av profeten Muhammed. I løpet av noen uker utløste tegningene voldsomme demonstrasjoner i land over hele verden. Norske og danske ambassader og konsulater ble angrepet i land som Iran, Libanon og Syria. I Norge bidro trolig en allerede vel etablert kontakt og dialog mellom kristne og muslimske ledere til at den akutte konflikten ble dempet.

I ettertid er det klart at konflikten rundt Muhammed-tegningene har hatt stor betydning for det offentlige ordskiftet om forholdet mellom særlig islam og ytringsfrihet som sådan. Angrepet på redaksjonen til karikaturmagasinet Charlie Hebdo i Paris i januar 2015 gjør denne debatten like aktuell i dag som i 2006. Ett av spørsmålene som diskuteres, er: Skal vi ta hensyn til enkeltpersoners og gruppers følelser på grunn av trusler om terror? Svaret i de fleste europeiske land har vært nei. I stedet har terrorhandlinger i Frankrike, Danmark og Belgia styrket manges oppfatning av hvilken betydning ytringsfriheten har.

I 1989 ble en fatwa (islamsk juridisk vurdering) utstedt av daværende øverste leder av Iran, Ayatollah Khomeini. Han anklaget Rushdie og utgiverne av *Sataniske vers* for blasfemi og krevde at forfatteren så vel som utgiverne, skulle drepes. Boka ble brent på bål av muslimske demonstranter verden over. I Norge samlet norske muslimer seg på tvers av tradisjoner og nasjonal bakgrunn til felles opprop mot utgivelsen. Denne motstanden var også utgangspunktet for opprettelsen av Det Islamske Forsvarsrådet som var den første paraplyorganisasjonen for muslimer, og som inkluderte både sunni- og shia-representanter. *Sataniske vers* ble utgitt i Norge i 1989. Tre år senere ble daværende ansvarlige forlagsdirektør William Nygård skutt utenfor sitt hjem i Oslo. Han overlevde og har senere deltatt aktivt i debatten om ytringsfrihetens kår i Norge og verden. Saken ble etterforsket, men aldri oppklart.

Ytringsfrihet er ikke bare en menneskerett, men den forstås som en del av selve verdigrunnlaget for de europeiske demokratiene. En norsk ekspert på ytringsfrihet, Anine Kierulf ved Universitet i Oslo, beskriver to viktige begrunnelser for ytringsfriheten; hensynet til sannhetssøken og til demokratiet. I en aviskronikk understreket hun også at ytringsfrihet handler både om å kunne ytre seg fritt, men like mye om å bli utsatt for andres ytringer – altså andres ideer, tanker og synspunkter. For som hun skriver: «(...) bare slik kan vi, som samfunn, orientere oss om hva andre tenker, om hvem vi lever sammen med.» (Dagbladet 11.9.2016)

Ytringsfriheten er også grunnlaget for en rekke andre menneskerettigheter, inkludert tros- og livssynsfrihet. Det er enklere å se sammenhengen mellom disse menneskerettighetene når man leser hvordan religionsfrihet er formulert i Den europeiske menneskerettskonvensjonen som Norge har ratifisert. Dette er artikkel 9. om Tanke-, samvittighets-, og religionsfrihet¹:

1. Enhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å skifte sin religion eller overbevisning, og frihet til enten alene eller sammen med andre og såvel offentlig som privat å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning, ved tilbedelse, undervisning, praksis og etterlevelse.

2. Frihet til å gi uttrykk for sin religion eller overbevisning skal bare bli undergitt slike begrensninger som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den offentlige trygghet, for å beskytte den offentlige orden, helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.

Her ser vi tydelig hvordan retten til å uttrykke sin religiøse overbevisning henger sammen med retten til å ytre seg fritt.

I Norge betyr det at loven og flertallet av befolkningen aksepterer retten til å ytre seg kritisk, ja til og med krenkende, mot religion og helligdommer. Samtidig er det mange som er bekymret for at vi skal få en økning i intolerante holdninger mot enkeltmennesker eller grupper, framsatt i ytringsfrihetens navn. Til tross for dette anerkjenner flertallet at selv om noen ytringer er ukloke, ondsinnede eller gale, er de lovlige. Som i eksempelet med utroskap går det også her et skille mellom etikk og jus. Selv om det er lov å ytre seg krenkende eller sårende mot en annen person eller gruppe, betyr ikke det at det er etisk riktig eller klokt å gjøre det. Det er med andre ord lov å la være.

Det er derimot ikke lov å komme med trusler, uttrykke rasistiske holdninger eller oppfordre til hat og vold. Voldshandlinger – uansett grunn – er ikke lov.

Foreldreretten og dens grenser

Å skifte religion eller å melde seg ut av et trossamfunn kan av og til føre til konflikt i noen familier. I Norge ser vi at dette kan oppleves som særlig vanskelig for dem som har verdier og religiøse synspunkter som skiller seg fra storsamfunnets. Derfor har for eksempel Islamsk Råd Norge laget en uttalelse som ligger på deres nettside om at frafall fra islam og / eller konvertering til en annen religion er akseptert i islam. Foreldreretten gir foreldre en klar rettighet til å oppdra barn i tråd med deres religion og kulturelle verdier. Grensen går ved tvang og vold ifølge norsk lov. Når det gjelder medlemskap i et tros- eller livssynssamfunn, sier loven at barn må samtykke ved registrering etter fylte 12 år. Fra de er 15 år bestemmer ungdom selv om de vil melde seg ut eller inn.

¹ Lovdata: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05>

Den vanlige offentlige skolen har sterk oppslutning i Norge. Her går det store flertallet av barn og ungdom. Tanken om ett felles skolesystem for alle bygger på en forståelse om at alle barn har rett til lik utdanning og like muligheter. I tillegg er skolen en av samfunnets viktigste fellesarenaer som inkluderer alle barn, uavhengig av nasjonalitet, etnisitet og religiøs bakgrunn. Her lærer barn om mangfold, de lærer å mestre uenighet og religionskritikk. Kritisk tenkning og forskning danner grunnlag for at barna skal vokse og lære.

I tråd med foreldreretten skal foreldre fritt kunne velge hva slags skole barna skal gå på. Bare en liten prosentandel (om lag 3,5 prosent) av norske barn går på privatskoler. I Norge tillates bare privatskoler som tilbyr et alternativt pedagogisk tilbud som for eksempel Montessori-skolene som finnes i mange land eller skoler som bygger på et tro- eller livssyn som for eksempel en rekke kristne privatskolene som finnes i kommuner over hele landet. Foreldreretten er en viktig begrunnelse for at Norge tillater kristne privatskoler.

Utdanningsmyndighetene har mottatt søknader fra muslimske menigheter om å etablere skoler, men så langt har dette blitt avvist, blant annet av hensyn til integrering. Det finnes noen muslimske barnehager.

Konflikter om tro og livssyn i familien

Hva hvis barn og foreldre har ulike syn på tros- og livssynsspørsmål? Det finnes eksempler på at foreldre har brukt makt og tvang for å hindre barn i å ta egne valg som oppleves å være i konflikt med familiens verdier. Da er det viktig å vite at Norge er bundet av FNs barnekonvensjon som har allmenn oppslutning. Løsningen på uenighet mellom barn og foreldre om disse spørsmålene bør derfor finnes gjennom dialog

og annerkjennelse av at hvert enkelt familiemedlem har rett til å følge sin egen overbevisning.

Foreldrenes forpliktelser

Det er ikke lov å sende barn ut av landet over lange perioder slik at de går glipp av skolegang. Det er også forbudt å sende barn til et annet land for å gjennomføre tvangsekteskap eller kjønnslemlestelse. Ansvarlige pårørende risikerer straffeforfølgelse dersom det er mistanke om at et barn er utsatt for dette. Mer om dette på UDIs hjemmesider <https://www.udi.no/ord-og-begreper/tvangsekteskap/> eller <https://www.udi.no/ord-og-begreper/kjonnslemlestelse-av-kvinner-og-jenter/>)

Myndighetsalderen i Norge er 18 år, og den som er under 18 år kan ikke inngå ekteskap uten samtykke fra dem eller den som har foreldreansvaret. I tillegg må man søke tillatelse fra fylkesmannen. Fylkesmannen kan ikke gi tillatelse dersom den som søker, er under 16 år.

Omskjæring og kjønnslemlestelse

En stadig gjentakende diskusjon i Norge handler om omskjæring av guttebabyer som praktiseres av jøder og muslimer. Dette er lovlig og kan utføres på norske

Fylkesmannen er regjeringens representant i fylket. Han eller hun skal sørge for at Stortingets og regjeringens vedtak følges opp i kommunene. En av oppgavene til fylkesmannen er å være klagemyndighet og tilsynsmyndighet for kommuner og enkeltpersoner.

- Myndighetsalder er den alderen da en person blir myndig, det vil si gammel nok til selv å slutte juridiske bindende avtaler og råde over egne midler uten bruk av verge. I Norge er myndighetsalderen 18 år.
- Religiøs myndighetsalder er 15 år. Det vil si, da er man myndig til å bestemme om man vil melde seg inn eller ut av tros- og livssynssamfunn.
- Den som ønsker å inngå ekteskap, må være 18 år. Dersom noen under 18 år ønsker å gifte seg, må de ha samtykke fra den/de som har foreldreansvaret og fra fylkesmannen. Fylkesmannen kan bare gi slik tillatelse når det foreligger sterke grunner for å inngå ekteskap. Fylkesmannen kan ikke gi tillatelse hvis den som ønsker å inngå ekteskap er under 16 år. Den som gifter seg med noen under 16 år eller som medvirker til det, kan straffes med fengsel inntil 4 år.
- Seksuell lavalder i Norge er 16 år. Det betyr at seksuell omgang med mindreårige under 16 år er straffbart.
- Den kriminelle lavalder i Norge er 15 år. Når et barn har fylt 15 år, kan han eller hun framstilles for retten på lik linje med en voksen. Straffeutmålingen tar derimot hensyn til ung alder.

sykehus. Fra statens side er det viktig å sikre at slike inngrep gjøres på en trygg og forsvarlig måte så tidlig som mulig slik at barnas helse og livskvalitet ikke trues. Det er ikke lov med omskjæring av jenter, også kalt kjønnslemlestelse. Her mener staten – og de religiøse samfunnene – at det ikke er grunnlag for å si at dette er en religiøs praksis.

Individet og gruppen

Å tenke på seg selv som et individ med selvstendige rettigheter, er ikke nødvendigvis en selvfølge. Mange kommer fra kulturer hvor man er forpliktet ovenfor storfamilien eller klanen, og det er forpliktelser som ofte veier langt tyngre enn det enkelte menneskets rettigheter. Samtidig er den rådende holdningen i Norge at alle har rett til å velge livsform, ektefelle eller klesdrakt. Det er i tråd med gjeldende lovverk om diskriminering og tros- og livssynsfrihet.

De fleste opplever en eller annen form for gruppetilhørighet, enten det er til familien, bygda man er født i, et trossamfunn, et politisk parti eller vennegjeng. Men individets rett til å ta egne valg og selv bestemme hvordan og med hvem man ønsker å leve

sitt liv, preger den norske allmenne forståelsen av forholdet mellom individ og samfunn. På den norske regjeringens hjemmeside beskrives retten til å ta egne valg og leve i et samfunn som respekterer hvert enkelt individs fysiske og psykiske integritet som en av våre sentrale verdier. Det er imidlertid få som mener at denne friheten kan være uten grenser. Man har for eksempel ikke rett til å utøve sin egen frihet på en måte som innskrenker eller krenker andres frihet. Barn, unge og andre som er i en tilstand som krever beskyttelse, må beskyttes. Samtidig har barn og andre mennesker som er sårbare, et særlig rettsvern mot maktmisbruk og tvang.

Familien

Familien som institusjon står sterkt i Norge. Men forståelsen av hva en familie kan være, har forandret seg. Fram til 18- og 1900-tallet var storfamilien en vanlig familief orm i Norge. Flere generasjoner levde sammen og samarbeidet for å løse ulike arbeidsoppgaver som omsorg for barn. Etter hvert begynte folk å flytte fra landsbygda til byene, og familiestrukturen endret seg. Over tid utviklet kjernefamilien seg til den vanligste familief ormen i Norge.

Kjernefamilien består gjerne av én eller to voksne som lever sammen i ekteskap eller samboerskap, med ett eller flere barn. Kjernefamilien er verken et særnorsk eller utelukkende nåtidig fenomen, tvert imot er den utbredt både historisk og geografisk.

I løpet av de siste tiårene er det utviklet mange nye familietyper. Det er blant annet en følge av det relativt høye antall skilsmisser, men også som følge av at det i dag er sosialt akseptabelt å leve som samboere uten å være gift. Skilsmisse er et relativt nytt fenomen i norsk familieliv. Det er derimot ikke noe nytt i at barn oppdras av steforeldre, eller av andre omsorgspersoner. Det nye er at man i dag har foreldreansvar på tvers av de nye familiekonstellasjonene. En vanlig familietype er for eksempel eneforeldrefamilien, der ett eller flere barn lever sammen med en av foreldrene, som oftest moren.

Etter skilsmisse velger familier ulike løsninger, men stadig flere velger å dele omsorgen for barna etter et brudd (om lag 30 prosent i 2012). Det betyr at barna får to likeverdige hjem, hos hver av foreldrene. Der som en eller begge foreldre velger å stifte familie på nytt, får barna steforeldre og stesøsken. Og med det følger gjerne nye «storfamilier» med besteforeldre, tanter og onkler. Mange, og stadig flere, lever alene uten barn eller partner (894 126 personer registrert i 2016).

Kort sagt, det finnes ikke én mal for hva som utgjør en kjernefamilie, tvert imot kommer den i mange ulike fasonger.

Norsk familiepolitikk

I Norge har man lenge ført en aktiv familiepolitikk. Den fører til en del debatt, men de fleste er likevel enige om at familiepolitikken skal bidra til å skape en god balanse mellom familie- og arbeidsliv og dermed legge grunnlaget for godt fungerende og likestilte familier. Familiepolitikken skal også sikre stor grad av valgfrihet for den enkelte familie.

Blant de viktigste tiltakene er foreldrepermisjonsordninger og et godt barnehagetilbud. Familielovgivnin-

gen handler med andre ord i stor grad om likestilling mellom kjønn. Derfor har man også egne fedrekvoter i foreldrepermisjonsordningene slik at far kan bygge relasjoner til barna fra de er helt små. For mange flyktninger er det kanskje uvanlig at fedrene er hjemme med småbarn mens mamma er på jobb. Slik var det også her i Norge for noen generasjoner tilbake. Da var selv en mann med barnevogn et sjeldent syn, mens det i dag er helt vanlig.

Ekteskap

Når det gjelder inngåelse av ekteskap i Norge, kan man velge om det skal gjøres borgerlig eller religiøst. En religiøs vigsel har også en borgerlig eller sivilrettslig side; ved inngåelse av ekteskap blir paret offentlig registrert som gift, og de er forpliktet i henhold til norsk ekteskapslovgivning. En borgerlig vielse – det vil si en tros- eller livssynsnytral vigsel – utføres av en dommer eller annen offentlig tjenestemann eller kvinne. Man kan også bli viet av en prest i Den norske kirke eller prest eller forstander i et registrert tros- eller livssynssamfunn som har vigselsrett. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet og fylkesmannen har oversikt over hvilke tros- og livssynssamfunn som har vigselsrett.

Et gift par har ifølge ekteskapsloven i Norge visse rettigheter og plikter, og loven regulerer dessuten formue og økonomi mellom gifte par (det er felleseie med mindre annen rettslig bindende avtale lages), arv, ansvar for felles barn osv.

Det inngås i dag ikke-rettslige ekteskap i det norske samfunnet – altså utelukkende religiøst inngåtte ekteskap – i regi av trossamfunn. Det er flere årsaker til at folk velger ikke-rettslige vigsler. Det kan for eksempel være i tilfeller der en eller begge ektefellene ikke har lovlig opphold i Norge. I noen tilfeller gjør man det for å omgå norsk lovgivning som forbyr tvangsekteskap og barneekteskap. Det er flere eksempler på at unge mennesker har blitt tvunget inn i utenomrettslige ekteskap, eller at det er inngått barneekteskap både i Norge og i forbindelse med utlandsbesøk.

En annen årsak til at det inngås ikke-registrerte ekteskap, er muligheten det gir for menn til å ha flere koner. Polygami eller flerkoneri praktiseres blant annet i mange muslimske land, og skikken har også blitt importert til Norge. I Norge er det forbudt å inngå ekteskap dersom det er registrert at man er gift fra før, og polygami kan straffes med bot eller fengselsstraff på inntil ett år. Men det er ikke forbudt å inngå religiøse uregistrerte ekteskap. Voksne mennesker kan selv bestemme hvem de vil bo sammen med, og hva slags relasjon de har til sine samboere.

Det er imidlertid flere problematiske sider ved dette. Ikke minst ser man at ikke-registrerte ekteskap kan ha negative konsekvenser for kvinner. De kan for eksempel ha store problemer med å få godkjent skilsmisse på religiøst grunnlag, de har ingen økonomiske rettigheter og heller ingen rett til arv dersom ektemannen dør.

Dette anerkjennes også av mange tros- og livssynsamfunn i Norge og er årsaken til at mange av disse også krever sivilrettslig gyldig vigsel i tillegg til en religiøs vigselsseremoni. Det gjelder også for en rekke moskeer med vigselrett og begrunnes med viktigheten av å unngå rettslige gråsoner og misforståelser. Ikke minst er dette ønskelig fordi trossamfunnet ellers står ansvarlig for å prøve om paret innfrir vilkår for ekteskapsinngåelse.

Konflikter om barn og menneskerettigheter

Synet på barn og barneoppdragelse i Norge har endret seg gjennom historien. Barneoppdragelsen i dag tar utgangspunkt i barnets behov, og barnet betraktes som et selvstendig individ fra de er helt små. Gutter

og jenter har de samme rettigheter og plikter. I tidligere generasjoner ble barn sett på som små voksne som var foreldrenes eiendom, og barna deltok i arbeid på lik linje med voksne fra ganske tidlig alder. I dag er man opptatt av at barn skal ha mulighet til lek og utfoldelse, og at en god barndom legger grunnlag for et godt voksenliv. Denne innsikten er langt fra bare norsk; tvert imot understrekes dette i studier om barns utvikling gjennomført av forskere fra alle verdensdeler og fra mange ulike kulturer.

Mange har hørt om konflikter mellom familier og barnevernet som har opphav i religiøse og kulturelle forskjeller.

Hvorfor har det blitt slik? Noen ganger handler det om svært ulike syn på hvordan man behandler barn. Det finnes eksempler på at religiøse menigheter eller minoritetsmiljøer nekter barn deltakelse i vanlige fritidsaktiviteter, nekter dem å leke med barn av motsatt kjønn eller setter grenser for barn som minner om tvang. Hvis dette blir kjent for barnevernet, er det barnevernets jobb å kontakte familien for å undersøke saken nærmere.

Barnevernets rolle er å sikre barn trygge og gode oppvekstvilkår, og hovedmålet er at foreldrene selv skal ha ansvar for sine barn, uavhengig av deres religiøse og kulturelle bakgrunn. Barnevernet får en rekke henvendelser hvert år, og når det involverer seg, er det primært for å gi støtte til familier slik at de blir i stand til å fungere best mulig for sine barn. Det tilbys hjelpetiltak, også for å avlaste slitne foreldre. I noen tilfeller bestemmer barnevernet å ta barnet ut av familien, og det begrunnes i så fall med alvor-

Barnevernet finnes i alle norske kommuner og skal gi barn, unge og familier hjelp og støtte når det er vanskelig hjemme. Det er foreldrene som har ansvar for å gi sine barn omsorg. Hvis de ikke får det helt til, skal barnevernet hjelpe til slik at barn og unge får omsorg, trygghet og utviklingsmuligheter.

lig omsorgssvikt der barnets sikkerhet og velferd er i fare. Det skal oppnevnes advokat i alle saker om omsorgsovertakelse, og foreldrene har klagerett og søksmålsrett. Det betyr at de har anledning til å undersøke, gjennom fylkesmannen og rettssystemet, om barnevernets beslutning er riktig. Norske myndigheter understreker at det skal mye til før barnevernet griper inn i en familie og overtar omsorgen for barn.

I de tilfeller hvor barnevernet bestemmer seg for å ta et barn ut av en familie, er det behov for gode fosterfamilier. Barnevernet ønsker derfor at vanlige familier trår til, både etnisk norske og familier med minoritetsbakgrunn slik at barna kommer i hjem der de kan kjenne gjenkjennelse både i språk og kultur. Det er årsaken til at STL anbefaler sine medlemmer om å ta ansvar og stille seg til rådighet for barn som trenger et trygt og godt hjem.

Kvinners rettigheter, og likestilling og religion

I de fleste norske familier var mannen inntil 1950-tallet regnet som familiens overhode. Kvinner hadde ikke de samme sosiale rettigheter som menn, heller ikke alderspensjon hvis de var hjemmeværende. De tjente også langt dårligere enn menn. I denne perioden begynte folk for alvor å protestere mot mangelen på likebehandling av kvinner og menn.

På 1970- og 80-tallet var det fortsatt mange politiske konflikter rundt disse spørsmålene. Ikke minst tok konservative kristne lenge kraftig til motmæle mot den moderne familie- og likestillingspolitikken som utviklet seg fra 1970-tallet. Men over tid har også

mange tros- og livssynssamfunn endret syn på kvinners roller i samfunnet. For eksempel har Den norske kirke ført en aktiv likestillingspolitikk i mange år og har både kvinnelige prester og biskoper. Islamsk Råd Norge som er en paraplyorganisasjon med 41 organisasjoner og menigheter, hadde også en kvinnelig leder i flere år. Likestillingspolitikken vant fram i Norge og preger i dag det norske samfunnet på nesten alle nivåer

Forskning viser at kvinners deltakelse i arbeidslivet er en av nøkkelårsakene til utviklingen av den norske velferdsstaten. Norges rikdom er med andre ord også et resultat av likestillingspolitikken fordi kvinner deltar på lik linje med menn i den økonomiske verdiskapningen. Det store antallet kvinner i arbeidslivet øker skatteinntektene til staten som igjen gir grunnlag for mer velferd som fri skolegang, gratis helse- og sykehusbehandling og alderspensjon. Likestillingspolitikken har også bidratt til økt velstand for mange familier fordi to inntekter gir familien bedre økonomisk trygghet enn én.

Hensikten med familiepolitikken er å fremme likestilling og samtidig legge til rette for at den enkelte familie kan velge løsninger tilpasset deres livssituasjon. Familier har også ulike behov i ulike faser av livet, for eksempel velger mange å redusere arbeidstiden når barna er små. Statistikk viser at flere kvinner enn menn arbeider deltid (34,7 prosent kvinner og 14,2 prosent menn). Menn er fremdeles noe mer yrkesaktive enn kvinner. 83,1 prosent av menn og 77,6 prosent kvinner er i arbeid ifølge Statistisk Sentralbyrås nøkkeltall for likestilling fra 2016.

En av de mest vellykkede tiltakene som barnevernet bruker for å verne og fremme barns rettigheter i minoritetsfamilier, er tilbudet om foreldreveiledning gjennom International Child Development Program (ICDP). Det er et forebyggende program som er utviklet i Norge, men som i dag gjennomføres i mange land over hele verden. Hovedmålet er å støtte foreldrene, utvikle deres evne til å se barnet sitt, og ikke minst hjelpe dem til å finne gode måter å opptre på i forhold til barnet. Dette er ikke minst viktig for mange minoritetsfamilier som ofte har begrensede sosiale nettverk.

En slik livsstil og holdning til kjønn kan oppleves fremmed for mange som kommer med en annen kulturell bakgrunn. Erfaringer fra mange land viser at dette kan danne grunnlag for misforståelser og også konflikter. I Norge er det lovfestet at kvinner på lik linje med menn tar sine egne valg, og at mannlige ektefeller, fedre, brødre eller andre mannlige slektninger ikke har noen juridisk autoritet i kraft av sin rolle som mann. Hvis en kvinne velger å leve et religiøst tradisjonelt liv, er det helt i orden. Ønsker hun å velge en annen måte å leve på, er det også hennes eget valg. Dessverre ser vi mange eksempler på at kvinners rettigheter på disse områdene krenkes. For noen oppleves det som et brudd med religion og kulturelle tradisjoner at kvinner har de samme rettighetene som menn, at de jobber på lik linje med menn, og at jenter har de samme valgmulighetene i forhold til utdanning eller valg av partner eller ektefelle.

Likestilling representerer ikke noen trussel mot familien, tvert imot viser forskning at likestilling og likeverd mellom kvinner og menn bidrar til økt livskvalitet, økonomisk trygghet og stabile familieliv.

Gjennom de siste årene har flere kvinner og jenter med minoritetsbakgrunn, mange med muslimsk bakgrunn, tatt til orde for større likestilling i sine miljøer. En viktig årsak til at disse debattene kommer fram i lyset, er at unge kvinner som har vokst opp i Norge, har andre forventninger og muligheter til valg av utdanning, arbeid og livsstil enn sine foreldre og besteforeldre. Samtidig ser vi at mange unge med minoritetsbakgrunn velger en tydelig religiøs identitet. I det moderne tros- og livssynsåpne samfunnet er det mange som bidrar til å bygge forståelse for at det ikke er noen motsetning mellom å være aktiv samfunnsborger og aktiv religiøs, enten man er kristen, sikh, buddhist, hindu, muslim, jøde eller bahai.

Homofiles rettigheter

I 2008 vedtok Stortinget en ny ekteskapslov som gir personer av samme kjønn rett til å gifte seg borgerlig. I 2016 vedtok Den norske kirke å utvikle en liturgi som gjør det mulig for homofile å gifte seg i kirken. Det skjedde etter mange år med mange tøffe debatter innad i kirken. Ordningen skal også gi prester rett til å reservere seg mot å vie homofile par, dersom dette strider mot deres tro.

Homofili er ikke noe særnorsk eller vestlig fenomen, men eksisterer i alle samfunn. Til tross for det utsettes homofile og lesbiske for stigmatisering og forfølgelse i mange land. I Norge var homofili forbudt fram til 1972 og ansett som uakseptabelt mye lenger. Gjennom de siste tjue årene har samfunnets syn på homofili endret seg drastisk. Likevel opplever mange det som en stor belastning å leve med en homofil legning, og homofile er fortsatt mer utsatt for trakassering og vold enn folk flest, selv om tryggheten i Norge har økt gjennom de siste årene. For å styrke vernet av seksuelle minoriteters rettigheter og hindre diskriminering, fikk vi i 2013 en lovgivning som forbyr diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Forskning viser at dette er grupper som fremdeles opplever diskriminering og stigmatisering, og lovens formål er nettopp å bidra til at seksuelle minoriteters levekår styrkes og å fremme økt toleranse og aksept for mennesker uavhengig av seksuell identitet.

Synliggjøring av enkeltmenneskers liv og situasjon har bidratt til å endre samfunnets syn på homofili i Norge, og diskrimineringsvernet for homofile har bred politisk og folkelig oppslutning.

Del III: Religion i praksis

Selv om Norge på mange måter er et tros- og livssyns-åpent samfunn, viser debatter og flere politiske initiativ at flere tar til orde for å begrense særordninger for religiøse minoriteter. Samtidig er det stor aksept for at integrering er en toveisprosess, og at løsninger på verdikonflikter ofte best finnes gjennom samtaler og dialog mellom relevante parter – enten det er på jobb, i skole eller lokalsamfunn.

Dette kapitlet diskuterer situasjoner der den enkeltes tros- og livssynsverdier og tradisjoner kan komme i konflikt med forventninger i samfunnet for øvrig.

Religion på jobben

Mange har spørsmål om religion og livssyn i møtet med arbeidslivet i Norge. Arbeidsmiljøloven er klar: myndigheter, organisasjoner og arbeidsgivere har et ansvar for å tilpasse og legge forholdene til rette på arbeidsplassen for sine ansatte, også når det gjelder tros- og livssynsspørsmål. Samtidig er det også klart at en arbeidstaker ikke har rett til å nekte å utføre en oppgave på grunn av sin religion, med noen få unntak hvor man har reservasjonsrett. For eksempel kan leger reservere seg mot å bistå i et abortingrep på sykehus dersom han eller hun har en personlig overbevisning mot abort.

En tommelfingerregel er at arbeidsgivere og arbeidstakere som går i dialog om tros- og livssynsspørsmål, stort sett finner gode og praktiske løsninger som ivaretar begge parters behov. I mange av disse spørsmålene har ikke arbeidstakere lovfestede rettigheter, men en rekke arbeidsgiverorganisasjoner oppfordrer sine medlemmer til å utvikle gode og inkluderende løsninger. Som for eksempel ved å sørge for at kantinen serverer mat som alle kan spise, eller ved å tilrettelegge med flere pauser når arbeidstakere har fasteperioder. Har man behov for å be i arbeidstiden, er det mulig å snakke med arbeidsgiver om for eksempel å ta igjen tapt arbeidstid på et senere tidspunkt, for eksempel etter vanlig arbeidstid. I de fleste tilfeller er det tillatt å bære religiøse smyk-

ker eller symboler som det kristne korset eller jødisk davidstjerne. Det er også stort sett tillatt å bruke religiøse hodeplagg som turban, hijab eller kalott på jobben dersom det ikke er til hinder for arbeidet som skal utføres. Ved uniformsplikt, som for eksempel på sykehus, velger mange arbeidsgivere å lage hijaber som er tilpasset uniformen. Politi tillater ikke religiøse hodeplagg i forbindelse med bruk av politiuniform. Tilsvarende gjelder for domstolene.

Lekdommere kan for øvrig bære religiøse hodeplagg som hijab. Religiøse hodeplagg som turban, hijab og kalotter er tillatt i tilknytning til uniformer i det norske forsvaret og i tollvesenet.

Det pågår en debatt om det skal innføres nasjonalt forbud mot niqab, og flere partier har blant annet tatt til orde for forbud mot ansiktsdekkende plagg i skolen, deriblant Fremskrittspartiet, Arbeiderpartiet, og Sosialistisk Venstreparti. Regjeringen har foreløpig avvist et nasjonalt forbud. Hovedbegrunnelsen, ifølge regjeringen, er at dette anses som et lite problem i skolesammenheng eller i offentlige institusjoner. Dersom det oppstår konflikter knyttet til heldekkende plagg som niqab og burka, oppfordres kommuner eller den enkelte offentlige institusjon til å finne lokale løsninger. Det kan inkludere forbud, slik blant annet Oslo kommune har innført i skolen mot plagg som helt eller delvis dekker elevens ansikt.

Selv om arbeidsgivere har et ansvar for å legge forholdene til rette, er den enkelte arbeidstaker også pliktig til å finne gode løsninger. Tilpasninger og fleksibilitet fra begge parter er viktig for at dette skal fungere godt.

En arbeidsgiver kan for eksempel ikke pålegge en arbeidstaker å håndhilde på mennesker av motsatt kjønn, men en arbeidsgiver kan kreve at arbeidstaker behandler kolleger og kunder på en respektfull og likeverdig måte. Håndhilsing anses som en gest for å vise respekt og høflighet. De fleste har ikke proble-

mer med, eller velger å tilpasse seg, norske hilse-tradisjoner. Håndhilsing er del av en norsk forståelse om høflighet og respekt, og likestilling i samfunnet og arbeidslivet anses som en grunnleggende verdi.

Kort og godt er det greit å vite følgende: Sjansen for å lykkes, i arbeidslivet og i samfunnet generelt, styrkes hvis man er i stand til å behandle alle, uavhengig av kjønn, på en respektfull og likeverdig måte. Det inkluderer også håndhilsing på personer av det motsatte kjønn. Å lykkes i arbeidslivet med den religionen man har, handler med andre ord ikke bare om å få oppfylt egne rettigheter, men å vise fleksibilitet og søke dialog og praktiske løsninger som er gode for alle parter. Samtidig er diskriminering på grunnlag av religion forbudt i norsk arbeidsliv.

Likestillings- og diskrimineringsombudet i Norge har laget informasjonsmateriell som forteller mye om hva som er lov, hva slags rettigheter og plikter man har i forhold til jobben og ens livssyn. Det handler om helligdager, begravelser, pilegrimsreiser, mat og drikke, osv.

For mer kunnskap om arbeidsliv og religionsutøvelse, anbefaler vi derfor Likestillingsombudets hjemmesider og brosjyrer: <http://www.ldo.no/forebygg/i-arbeidslivet/Religion-pa-jobb/>

Skole og barnehager

Norske skoler og barnehager skal legge til rette for behov og rettigheter som er knyttet til religion og livssyn. Det gjelder for eksempel hensyn til mat-restriksjoner. For eksempel skal muslimske eller jødiske barn få alternativer til pølser av svin når det serveres mat i regi av skole eller barnehage. Foreldre kan imidlertid ikke kreve at barnehagen skal være fri for svinekjøtt. Skolen eller barnehagen er også forpliktet til å tilby et alternativt tilbud til dem som ikke ønsker å delta i skolegudstjenester, for eksempel i forbindelse med juleavslutning. I slike tilfeller skal

skolen sende ut informasjon i god tid, slik at de som ønsker det, kan la være å delta.

Hva med de kristne høytidene?

Feirer man kristne høytider i norske skoler? Ja, men som regel med mindre vekt på det religiøse innholdet enn tidligere. Mange av de kristne høytidene markeres fremdeles med offentlige fridager på skole og arbeid (jul, påske, Kristi himmelfart og pinse). En av de viktigste feiringene er knyttet til julen og markeringen av Jesu fødselsdag. Men også julen har blitt en festtid som mange ikke-kristne liker å delta i. I Norge er jula en kulturell høytid der de fleste kan delta. Mange menn og kvinner med ikke-kristen kultur-bakgrunn forteller at de setter pris på julen selv om de ikke selv feirer den. På samme måte som andre religiøse samfunns store fester, er julen også en tid for sosialt samvær med venner og familie, og en høytid som er synlig for alle når gatene i norske byer og bygdesentrum pyntes med juletrær og julebelysning.

Bønnerom og skoler

I de siste årene har det dukket opp flere diskusjoner om skolen og religion. Én slik debatt har handlet om bønnerom – rom som er særlig satt av for at elevene skal få et sted å be. Har norske elever krav på bønnerom på skolen? Det korte svaret er nei. Skoler har ikke plikt til å etablere egne bønnerom. Samtidig oppfordres skolen, og særlig på videregående nivå, om å legge til rette for at elever som ønsker det, kan utøve sin religion. Men først og fremst skal skolen være en kunnskaps- og læringsinstitusjon og en felles arena for alle barn og ungdom i Norge. Skolen er ikke, og skal ikke være, en religiøs institusjon.

Et eksempel: På Ulsrud videregående skole i Oslo konkluderte skoleledelsen negativt til etablering av bønnerom på skolen da en gruppe muslimske ungdommer ønsket det. Årsaken til at man sa nei, var ikke at man var imot religion eller religionsutøvelse som sådan, men at skoleledelsen mente at bønnerom

kunne bidra til å legge press på muslimske elever som ikke ønsket å be i skoletiden. For rektor veier altså hensynet til elevenes rett til å unngå gruppepress innenfor skolen tyngst. Skolen er først og fremst en læringsarena, og ikke en arena for utøvelse og press av ett bestemt religiøst syn. Samtidig gikk rektor inn i en dialog med elevene som ønsket å be på skolen, og det som kunne utviklet seg til en konflikt, ble løst gjennom samtaler og åpne diskusjoner hvor både skoleledere og elever fikk anledning til å utdype sine standpunkter.

Med andre ord: Skoler vil i få tilfeller tilby å legge til rette for egne bønnenrom. Men elever kan bruke felles aktivitetsrom til alt fra sang, lek, spill, bønn og meditasjon eller andre ønskelige aktiviteter.

Svømmeundervisning

Et annet spørsmål handler om svømmeundervisning i grunnskolen. I Norge har svømmeundervisning vært en del av grunnopplæringen i generasjoner, og svømmeundervisningen innledes som regel i løpet av 3., 4. eller 5. klassetrinn når barna er mellom 9 og 11 år. I noen tilfeller har man åpnet for kjønnsdelt svømmeundervisning, men hovedregelen er likevel at gutter og jenter svømmer i samme basseng, men skifter i egne separate garderobes. Dette er spørsmål som debatteres i Norge, og stadig flere tar til orde for å opprettholde den norske praksisen med felles svømmeundervisning.

Å frita barna er et problem med hensyn til barnas personlige sikkerhet. Hvert år dør barn og voksne i Norge i drukningsulykker. Erfaringer viser at mange med bakgrunn fra ikke-vestlige kulturer har spesielt dårlige svømmekunnskaper. Foreldrene har ofte ikke tradisjon for å svømme, og dermed lærer heller ikke barna disse ferdighetene. Svømming er altså livreddende kunnskap som alle barn i Norge har rett til å lære, og som er nødvendig i et land med en lang kyst og mange store og små vassdrag. Alle foreldre bør derfor sørge for at barna deltar i svømmeundervisning i regi av norsk skole, og krav om unntak vil

først og fremst ramme barna selv. Dersom noen synes dette er vanskelig, er det viktig å ta kontakt med skolen og søke dialog om hvordan dette kan løses slik at barna ikke tas ut av undervisningen. Erfaringer viser at slike dialoger bidrar til praktiske løsninger, og at svømmeundervisning for mange etter hvert oppleves som positivt og uproblematisk.

I møte med det offentlige tjenesteapparatet

Kan mennesker med minoritetsbakgrunn ivareta sine religiøse eller kulturelle tradisjoner og behov i møte med helseinstitusjoner eller utdanningsinstitusjoner?

Med økt tros- og livssynsmangfold har også mange av de offentlige institusjonene fått bedre kunnskap om hvordan de kan tilrettelegge for mennesker med ulike tro- og livssynsbakgrunn. Det gjelder for eksempel kunnskap om matrestriksjoner eller etablering av stillerom på sykehus hvor pasienter og pårørende kan utføre bønn eller lignende religiøse ritualer hvis de har behov for det.

I møte med flyktninger på asylmottak fortelles det om mange gode erfaringer med norsk helsevesen. For eksempel sørger man ved noen sykehus for at kvinnelige flyktninger som skal undersøkes, blir møtt av en kvinnelig lege, til tross for at dette ikke er en rettighet pasienten har. Mange helseforetak er i utvikling på dette området, og på flere sykehus og skoler er det ansatt egne minoritetsrådgivere som kan bistå institusjonen i å legge til rette for gode forhold for alle, uavhengig av tros- og livssynsbakgrunn. Mange steder er det etablert rom for stell av avdøde familiemedlemmer.

Det finnes likevel tilfeller hvor helsevesenet ikke kan ta hensyn til religion eller kulturelle tradisjoner. For eksempel kan ikke foreldre nekte et sykehus å behandle barn som trenger livsnødvendig behandling som blodoverføring, selv om dette skulle stride mot foreldrenes religiøse oppfatning.

Del IV: Frivillighet og samarbeid på tvers

Frivillighet og dugnad er begreper som står sterkt i det norske samfunnet. Frivillige organisasjoner representerer en viktig samfunnssektor, og forskning viser også at minoritetsgrupper og innvandrere tar aktivt del i frivillig arbeid - langt mer enn folk flest i Norge er klar over.

Vi har en lang tradisjon for frivillighet i Norge. Tros- og livssynsorganisasjoner og menigheter er en sentral del av dette sivile frivillighetssamfunnet, og har vært det siden de første frivillige organisasjoner så dagens lys på 1800-tallet. Mer om dette i historiekapittelet i slutten av heftet.

Frivilligheten beskrives ofte som broen mellom stat og folk. Det fungerer som en buffer i demokratiet fordi det øker kompetansen blant vanlige folk til å delta i samfunnslivet og i politikk. Gjennom å delta i frivillig arbeid og organisering lærer man å forstå hvordan systemene fungerer og hvordan man organiserer aktiviteter og fremmer saker man er opptatt av. For mennesker som skal integreres i Norge, er det mye å hente i å engasjere seg i frivillig arbeid. Her blir man kjent med naboer, andre foreldre, menings- og trosfeller og mange andre, og man får anledning til å bidra positivt inn i fellesskapet i en tidlig fase av livet i Norge. For mange er en slik deltakelse en nøkkel til inkludering og til økt livskvalitet som nyankomne i det norske samfunnet. Mange innvandrere melder seg også inn i en menighet. Da er det viktig å undersøke om miljøet der nettopp er åpent og fungerer som en brobygger ut til resten av storsamfunnet. Lukkede miljøer som har fokus tilbake til opprinnelseslandene, kan fort fungere mer hemmende for integrering enn fremmede.

Dugnad på norsk

«Dugnad» er et ord med lange tradisjoner i Norge. Dugnad er på ingen måte et eksklusivt norsk fenomen, men det er kanskje et særpreg at vi knytter det så sterkt til vårt nasjonale fellesskap.

For dem som ikke kjenner begrepet, hva betyr egentlig dugnad? Dugnad er et felles utført og vanligvis ulønnet, frivillig og kortvarig arbeid. Det holdes dugnader i lokalsamfunn, som for eksempel ved vårrydding i et borettslag, bygging av lekeplass på fellesområder eller foreldre som går sammen om å organisere loppemarked for å finansiere utstyr til idrettslaget eller skolekorpset. En av de største årlige dugnadsinnsatser bidrar også til å organisere feiringen av den norske nasjonaldagen 17. mai. Denne feiringen gjennomføres på skoler over hele landet, og det er foreldrene som i de fleste tilfeller har ansvaret for organisering av festen. Det finnes også andre typer av dugnad som pengeinnsamlinger til et godt formål, som ved naturkatastrofer i andre land.

Mye av dugnadsinnsatsen handler også om å skaffe penger til sivilsamfunnsorganisasjoner som organiserer aktiviteter og jobber med å fremme sine interesser i det norske samfunnet. Frivilligheten i Norge består derfor også av et mylder av organisasjoner som jobber med alt fra barne- og ungdomsarbeid, idrettslag, politikk og religiøst arbeid – men det finnes også en stor og profesjonalisert bistandssektor som først og fremst jobber med internasjonale utviklingsspørsmål.

I Norge tenker vi altså på dugnad som en viktig del av vår felles kultur og forståelse av samfunnet.

Den internasjonale arbeidsorganisasjonen ILO definerer frivillig arbeid slik: ikke-obligatorisk arbeid, det vil si den tiden en person bruker på å utføre en eller flere aktiviteter – enten gjennom en organisasjon, eller direkte ovenfor andre utenfor egen husholdning – uten å ta betalt. Definisjonen vektlegger også at aktiviteten eller tjenesten må være til fordel for samfunnet, miljøet eller andre enn nære slektninger eller personer som kan regnes til egen husholdning.

Utviklingen av den organiserte frivilligheten i Norge

De frivillige organisasjonene var et nytt, stort og viktig fenomen i 1800-tallets Norge. Mange norske sivilsamfunnsorganisasjoner har røtter tilbake til perioden mellom 1840 og 1900. Dette var perioden hvor de store folkebevegelsene vokste fram, og disse engasjerte seg i språk og kultur, religiøs misjon og arbeiderkamp. En stor sak som mobiliserte både arbeiderbevegelsen og de kristne organisasjonene, var avholdssaken: Kampen mot alkoholmisbruk som preget deler av den folkelige kulturen. Den norske avholdsbevegelsen handlet både om å bygge moral og om å bekjempe sosial nød som følge av alkoholmisbruk blant fattigfolk og arbeidere. Kvinner spilte en viktig rolle i dette arbeidet. Folkebevegelsene var derfor viktige for inkludering av norske kvinner i politikk og samfunnsliv. Dette ga startskuddet for kvinnebevegelsen som har betydd mye for utviklingen av den norske samfunnsmodellen.

De religiøse organisasjonene

De kristne misjonsforeningene har en viktig plass i denne historien. Misjonsorganisasjonene (både de som drev misjon ute i verden og i Norge) ble et sted hvor lekfolk, både kvinner og menn, kunne engasjere seg religiøst og på andre måter. Ved inngangen til 1900-tallet var om lag hver åttende norske borger medlem av en misjonsorganisasjon. Misjons- og indremisjonsorganisasjonene var frie organisasjoner, men med tilhørighet til statskirken. Gjennom dannelsen av de frivillige kristne organisasjonene ble vekkelseskristendommen i stor grad værende innenfor stats-

kirken. Dette var store selvstendige organisasjoner som opererte mer eller mindre nært eller fjernt fra det offisielle kirkelige arbeidet. Misjonsorganisasjonenes religiøse arenaer var bedehusene – så mange som 3 000 ble bygget fra 1870- til 1970-tallet; mer enn dobbelt av antall kirkebygg.

Misjonsbevegelsen var åpen for både kvinner og menn, men var ofte kjønnsdelte. Misjonskvinneforeningene danner grunnlaget for den første formen for organisert kvinneorganisering utenfor hjemmet. Misjonskvinnene var ikke en del av et kvinnefrigjøringsprosjekt, men organisasjonene åpnet likefullt for nye kvinneroller og med det nye erfaringer. Misjønærkvinnene hadde i utgangspunktet ikke noen definert funksjon, men engasjerte seg i aktiviteter som helsestell og undervisning. Kvinnene organiserte også pengeinnsamlinger til misjonsarbeidet. Arbeidet ga ikke bare økt respekt, kvinnene fikk også erfaring fra organisasjonslivet som var viktig for å styrke deres innflytelse på andre samfunnsområder.

Diakoni

Organiseringen av de tallrike misjons- og indremisjonsforeningene i siste halvdel av 1800-tallet og framover utgjorde et kraftsenter i norsk kristenliv, og de satte sitt preg på norsk kultur- og organisasjonsliv i mange år framover. Fra den samme bevegelsen vokste etter hvert de kristne hjelpeorganisasjonene fram. Det var en tid med fattigdom og stor sosial nød, og i denne perioden vokste det fram flere kristne institusjoner innenfor helse og omsorg. I de neste tiårene og helt fram til andre verdenskrig ble det etablert

Diakonhjemmet sykehus i Oslo beskriver sin opprinnelse slik: Diakonhjemmet vokste frem av den lavkirkelige vekkelsen som preget Norge på 1800-tallet. I tradisjonen etter Hans Nielsen Hauge preket de ikke bare til personlig og inderlig Jesus-tro og omvendelse. Vekkelsen rommet også en nød for foreldreløse, sultne, fattige og «moralsk forkomne». (...) Diakonhjemmets grunnleggere ivret for en gjenfødelse av det de kalte for «urkirkens skjønneste egen-skap»: diakonien, menighetenes innsats for mennesker i nød. Diakonhjemmet skulle bli et kraftsenter som skulle mobilisere til et storstilt, kirkelig redningsarbeid for mennesker i utsatte livssituasjoner.

barnehjem, gamlehjem, mødre hjem og sykehus. Det diakonale engasjementet sprang ut av et lavkirkelig engasjement.

Veksten i religiøst organisert sosialt arbeid mobiliserte også frikirkelige menigheter. Det gjaldt ikke minst også Den katolske kirke i Norge som hadde et sterkt diakonalt engasjement der ordensøstrene (nonner) var helt sentrale. Gjennom menighetene drev søstrene skoler, men hadde også ansvar for driften av flere sykehus. Katolikkene høstet annerkjennelse for sin sykehusdrift med kunnskapstilførsel fra utlandet, men majoritetens uttalte skepsis til katolikker og den norske katolske kirke forteller mye om tros- og livssynsminoritetens kår i datidens norske samfunn. Det ble for eksempel lenge stilt spørsmål ved norske katolikkers «norskhet» og lojalitet til norske styresmakter.

Sivilsamfunnsorganisasjonene

Organisasjonene hadde ett eller flere formål med virksomheten, enten det var å tjene en gruppes særinteresser eller andre allmenntilgode formål. De oppstod i en tid da statens virkefelt var svært begrenset og dermed ute av stand til å oppfylle mange viktige samfunnsbehov.

Arbeiderbevegelsen fikk sitt Arbeiderparti, bøndene sitt Bondeparti osv., og deler av engasjementet fra de store folkebevegelsene ble dermed kanalisert inn i partipolitikken. I det sivile samfunn ble engasjementet ført videre av organisasjoner med tydelige interesser som for eksempel kvinnekamp, ungdomsarbeid, sosialt arbeid og religiøs misjonering.

Over tid har denne sektoren blitt stadig mer profesjonell, og den har utviklet seg i takt med behovene i samtiden. Et eksempel på det er Norsk

organisasjon for asylsøkere (NOAS) som ble etablert da de første store gruppene av flyktninger kom til Norge på 1980-tallet, og behovet for en politisk interesseorganisasjon som løftet flyktningsinteresser, ble tydelig. Et annet illustrerende eksempel var etableringen av Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn (STL) som samler mange ulike religiøse og ikke-religiøse grupper, men som i seg selv ikke fremmer ett bestemt tros- eller livssyn.

Del V:

Milepæler i norsk politikk om tro og livssyn

I Norge har holdninger til religiøse institusjoner endret seg mye gjennom historien, ikke minst gjennom de siste hundre årene. Forholdet mellom religiøs og politisk makt har vært en del av den offentlige samtalen i mange generasjoner og har pågått både innenfor tros- og livssynssamfunnene og i den store offentligheten.

Tros- og livssynsfrihet i Norge kom ikke av seg selv, det er snarere en fortelling om konflikt og kamp, men også om store og viktige samfunnsendringer gjennom de siste to hundre årene.

Noen viktige milepæler i denne utviklingen:

Grunnloven av 1814

I 1814 fikk Norge sin første grunnlov. Grunnloven av 1814 er verdens nest eldste som fortsatt er i kraft. Den var liberal for sin tid på flere områder. Den inkluderte blant annet flere menneskerettighetsprinsipper som ytringsfrihet, eiendomsrett og rett til å bli dømt etter loven. Grunnloven åpnet også for stemmerett, riktignok ikke for folk flest. For å kunne stemme måtte man være en mann over 25 år, tilhøre en privilegert yrkesgruppe og ha en viss eiendom. Først i 1898 fikk vi allmenn stemmerett for menn, og 1913 fikk også norske kvinner stemmerett.

Med hensyn til religionsfrihet var Grunnloven svært restriktiv. Den videreførte en eneveldig religionspolitikk som fastslo at den evangelisk-lutherske religion fortsatt skulle være statens offentlige religion og statskirken eneste lovlige trossamfunn. Jøder,

jesuitter og katolske munkeordener ble nektet adgang til riket. Kirke og stat var tett sammenvevd, og statskirkens prester var embedsmenn med betydelige oppgaver på vegne av det offentlige. Sognepresten hadde blant annet sentrale stillinger innenfor skole- og forsorg- eller sosialvesen helt fram til 1960-tallet. Fram til 1878 måtte alle embedsmenn være medlem av statskirken. Tilsvarende gjaldt for dommere fram til 1892.

Paragrafen som nektet jøder adgang til landet, ble opphevet i 1851, og det første jødiske trossamfunn ble dannet i 1892. I 1897 ble det generelle forbudet mot munkeordener fjernet fra Grunnloven, mens forbudet mot jesuitter ble opprettholdt i Grunnloven helt fram til 1956.

Fra religionsmonopol til større religionsmangfold

Først i 1842 ble loven om religiøst forsamlingsliv (den såkalte *Konventikkelpakaten*) opphevet av Stortinget, noe som i praksis opphevet biskoper og presters monopol på religiøse sannheter og kontroll over religionsutøvelsen. Presset kom nedenfra og avspeilet sterke folkelige understrømmer som utfordret statskirkens makt. Loven ble opphevet til tross for motstand fra konge og regjering, og den la grunnlaget for forsamlingsfriheten i Norge.

I 1845 ble Dissenterloven vedtatt som ga rett til fri, offentlig trosutøvelse for kristne utenfor statskirken. Etter at loven ble vedtatt, ble flere nye kirkesamfunn godkjent som dissenterer.

I årene som fulgte, ble det gitt dispensasjoner til opprettelse av flere kirkesamfunn utenfor statskirken: Kvekerne i 1842 og året etter Den katolske kirke, riktignok med klare betingelser og restriksjoner. De fikk for eksempel bare anledning til å betjene utlendinger og nordmenn som hadde konvertert i utlandet. Dissenterkirkene fikk ikke vigselfrett før i 1891. Også lærerstillinger i den offentlige skole var foreholdt statskirkemedlemmer så sent som fram til 1915.

Den norske lekmannsbevegelsen er en viktig strømning innen norsk kirkeliv som gjerne føres tilbake til Hans Nielsen Hauge og den haugianske bevegelsen på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet. Hans Nielsen Hauge (1771-1824) er en viktig skikkelse i norsk kirkehistorie og kristenliv. Hauge skrev og forkynte budskap med vekt på det personlige gudsforholdet og en nøktern og arbeidsom livsførsel. I flere år vandret han til fots over store deler av landet og drev forkynnelse og holdt andakter. Hauge ble arrestert og fengslet gjentatte ganger for overtredelse av Konventikkelplakaten, og han tilbrakte mange år i fengsel for sin forkynnervirksomhet. Han skrev i tillegg flere titalls bøker og fikk etterhvert en tilhengerskare, kalt «haugianerne».

Etter 1945

De første årene etter krigen var spørsmål om religionsfrihet og kirkepolitikk lavt på den politiske agendaen. Året 1945 markerer slutten på andre verdenskrig. For Norge betydde det at fem års tysk okkupasjon var over. Selv om Norge ble spart for de største påkjenningene sammenlignet med mange andre land, hadde krigshandlingene bidratt til store ødeleggelser – i noen landsdeler, særlig i Nord-Norge, hadde den tyske okkupasjonsmakten nærmest jevnet alle bygninger med jorden og påført befolkningen store lidelser. Gjenoppbygging av infrastruktur, produksjonsutstyr, arbeidsplasser og boliger hadde derfor høyest prioritet i de første årene etter freden.

Tro og livssyn kom imidlertid på agendaen da Norge ble medlem av FN etter andre verdenskrig og FNs generalforsamling vedtok Menneskerettighetserklæringen i 1948. I 1950 ratifiserte Norge Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen som inkluderte en tydeliggjøring av tros- og livssynsfrihetsprinsippet. Et viktig spørsmål i etterkrigstiden har handlet om å

finne balanse mellom den norske statskirkeordningen og Norges internasjonale forpliktelser overfor menneskerettighetene.

Noen viktige milepæler fram mot 1970-tallet var:

I **1956** ble grunnlovsparagrafen som hindret jesuitter adgang til riket, ble opphevet.

I **1964** endret Stortinget religionsparagrafen i Grunnloven som nå slo fast at alle innbyggere i Norge – også ikke-kristne – hadde rett til fri religionsutøvelse.

I **1969** innførte man «Lov om trudomssamfunn og ymist anna» og erstattet den gamle dissenterloven. Loven gir rammer for tros- og livssynsamfunns virksomhet i Norge. Det viktigste ved loven er at den sikrer tilnærmet likebehandling av Den norske kirke og andre tros- og livssynssamfunn ved at den gir adgang for trossamfunn, og senere også livssynssamfunn, til å søke statlige og kommunale tilskudd per medlem.

Trossamfunn som vil la seg registrere, må melde det til fylkesmannen med informasjon om blant annet demokratiske valg med statutter og beskrivelse av aktiviteter og trosbekjennelse/lære. For mer informasjon om dette, se: Lovdatas sider: <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2005-04-19-345>

Stat og kirke – utviklingen av ny politikk

Et veldig viktig spørsmål i norsk religionspolitikk har naturligvis handlet om statskirkeordningen. Den har da også vært vurdert av flere offentlige og kirkelige utvalg etter annen verdenskrig og vært til drøfting og behandling i Stortinget en rekke ganger. Prosessen med å skille stat og kirke hadde også pågått i mange tiår før den formelle beslutningen ble tatt av Stortinget i 2008 om å starte prosessen med å løse båndene mellom staten og Den norske kirke.

I 2008 ble det inngått en tverrpolitisk avtale – det såkalte kirkeforliket – som inkluderte omfattende endringer av forholdet mellom stat og kirke. Også Grunnlovens paragraf 2 om statens religion skulle nå erstattes med en ny ordlyd: «Verdigrunnlaget forblir vår kristne og humanistiske arv. Denne Grunnlov skal sikre demokratiet, rettsstaten og menneskerettighetene.» Den norske kirke skulle fortsatt ha en særskilt forankring i Grunnloven som folkekirke som understøttes av staten, men paragraf 16 i Grunnloven sier også at «Alle tros- og livssynssamfunn skal understøttes på lik linje» (som kirken).

I 2012 ble disse grunnlovsendringene vedtatt av Stortinget. Fra årsskiftet 2017 iverksettes også endringer i Kirkeloven slik at Den norske kirke nå kan opptre som eget rettssubjekt. Det betyr at staten ikke lenger er arbeidsgiver for prester og ansatte knyttet til de sentralkirkelige organene, men at arbeidsgiveransvaret overdras til Den norske kirke.

Det vil ta tid å endre et system og en tradisjon som har preget Norge gjennom hundrevis år. Årsaken til at vi omsider får disse endringene, skyldes blant annet at Norge har blitt et langt mer mangfoldig samfunn. Det har også vært press fra minoriteters tros- og livssynssamfunn i tillegg til en gradvis sterkere erkjennelse av behovet for likebehandling blant majoriteten av folket og folkevalgte.

Referanser

- Agøy, Nils Ivar (2010). *Kirken og arbeiderbevegelsen: Spenninger, skuffelser, håp. Tiden fram til 1940*. Fagbokforlaget.
- Austenå, Ann-Magrit (2011). *Arven etter sataniske vers*. Cappelen Damm AS, Oslo.
- Buddhistforbundet: <http://buddhistforbundet.no/article/show/27/Buddhister-i-Norge>
- Bredal, Anja og Wærstad, Tone Linn (2014). *Gift men ugift. Om utenomrettslige religiøse vigslar*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo: <http://www.samfunnsforskning.no/Publikasjoner/Rapporter/2014/2014-006>
- Furre, Berge (2000). *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990. Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*. Samlaget, Oslo.
- Gilhus, Ingvild S. og Mikaelsson, Lisbeth (2005). *Kulturens refortrylling: Nyreligiøsitet i moderne samfunn*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Holberg, Sunniva E. og Brottveit, Ånund (2014). *Tilstandsrapport for Den norske kirke 2014*. KIFO Stiftelsen Kirkeforskning: <http://www.kifo.no/doc//RAPPORTER/Tilstandsrapport%20for%20Den%20norske%20kirke%202014.pdf>
- Kunelius, R., Eide, E. og Schroeder R. (red.) (2007). *Reading the Muhammed Cartoons Controversy. An International Analysis of Press Discourse on Free Speech and Political Spin*. Projekt Verlag.
- Kraft, Siv Ellen (2011). *Hva er nyreligiøsitet?* Universitetsforlaget, Oslo.
- Leirvik, Oddbjørn (2015). *Policy toward Religion, State Support, and Interreligious Dialogue. The Case of Norway*. Studies in Interreligious Dialogue.
- Lorentzen, Håkon (2003). *Farvel til amatørane. Velferdsstaten og de frivillige organisasjonene*. Institutt for Samfunnsforskning.
- Lovdata diverse lover:
Grunnloven: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17#KAPITTEL_1
- Lov om trdomssamfunn og ymist anna: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1969-06-13-25?q=lov%20om%20trdomssamfunn%20og%20ymist>
- Lov om blasfemi: <https://lovdata.no/artikkel/blasfemi/34>
- Lov om ekteskap: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47#KAPITTEL_1-1
- Diskrimineringsloven: <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2005-06-03-33>
- Likestillingsloven: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2013-06-21-59?q=likestillingsloven>
- Menneskerettsloven: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30>
- Neumayer, Sissel M., Meyer, Melinda A, Sveaass, Nora (2008). *Forebygging av vold i oppdragelsen. Samarbeid mellom hjelpeapparat og minoritetsforeldre en kunnskapsoversikt*. NKVTS.
- Oftestad, Bernt. T. (1998). *Den norske statsreligion. Fra øvrighetskirke til demokratisk folkekirke*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.

Redd Barna (2013). Rapport «Tåler noen barn mer juling?».

Savosnick, Grethe (2012). «Det er vanskelig å være mor i Norge»: Oppdragelse i et flerkulturelt perspektiv. Masteroppgave, Høgskolen i Lillehammer.

Slotsvik, Tone N. (2010). *Katolikker i Norge 1905-1930. En minoritet i nasjonalstatens tid*. HL-senteret, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter: <http://www.hlsenteret.no/publikasjoner/hl-tema-hefte-8---slotsvik-tone-njolstad---katolikker-i-norge-1905-1930.-en-minoritet-i-nasjonalstatens-tid.pdf>

Statistisk Sentralbyrå (2016): <https://www.ssb.no/befolkning/nokkeltall/likestilling>

Statistisk Sentralbyrå (2015): <http://ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/trosamf/aar>

Statistisk sentralbyrå (2014). "Church of Norway, 2014": https://www.ssb.no/en/kultur-og-fritid/statistikker/kirke_koetra

Stensvold, Anne (2005) a. *Kulturkamp - Religiøs kultur og motkultur*. I Arne Bugge Amundsen ed. *Norges Religionshistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.

Stensvold, Anne (2005) b. *Statskirke uten stat – Folkekirke uten folk*. I Arne Bugge Amundsen ed. *Norges Religionshistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.

Stensvold, Anne (2005) c. *Religiøs pluralisme*. I Arne Bugge Amundsen ed. *Norges Religionshistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.

Taule, Liv (2014). *Norge – et sekulært samfunn?*: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/norge-et-sekulaert-samfunn>

Vollebæk, Knut og Plesner, Ingvill T. (2014). *Constitutional protection of national minorities' rights in Norway: does it matter?*. *Nordic Journal of Human Rights*.

Werdebegriell, Freweini Katerina (2011). *En rammeanalyse av karikaturesaken i Norge*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.

Wollebæk, Dag og Sivesind, Karl Henrik (2010). *Fra folkebevegelse til filantropi? Frivillig innsats i Norge 1997-2009*. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

Oversikt over STLs medlemmer

Bahá'í-samfunnet i Norge

telefon: 22 55 95 85

e-post: nsanor@bahai.no

nettsid: www.bahai.no

STL-representanter: Britt Strandlie
Thoresen og Brit Lynnebakke

Buddhistforbundet

telefon: 22 17 70 19

e-post: buddhistforbundet@gmail.com

nettside: www.buddhistforbundet.no

STL-representanter: Egil Lothe

Den katolske kirke v/ Oslo katolske bispedømme

telefon: 23 21 95 00

e-post: okb@katolsk.no

nettside: www.katolsk.no

STL-representanter: Ingrid Rosendorf
Joys (rådsleder), Manuela Ramin-
Osmundsen og Marta Bivand Erdal
(vara)

Den norske kirke v/ Mellomkirkelig råd

telefon: 23 08 12 00

e-post: post.kirkeradet@kirken.no

nettside: www.kirken.no

STL-representanter: Berit Hagen
Agøy, Steinar Ims og Einar Tjelle
(vara)

Det Mosaiske Trossamfund

telefon: 23 20 57 50

e-post: adm@dmf.oslo.no

nettside: www.dmf.oslo.no

STL-representanter: Jan Benjamin
Rødner og Elisabeth Malting

Gurdwara Sri Nanak Dev Ji

telefon: 22 64 52 72

e-post: gurdwara@sikher.no /
post@sikher.no

nettside: www.sikher.no

STL-representanter: Sumeet Singh
Patpatia, Lehmbur Singh og Tony
Bansi (vara)

Holistisk Forbund

telefon: 22 17 31 00

e-post: sekretaer@holisme.no

nettside: www.holistisk-forbund.no

STL-representanter: Kari Bansal,
Patrik Swanström og Amanda
Essebo (vara)

Human-Etisk Forbund

telefon: 23 15 60 00

e-post: human@human.no

nettside: www.human.no

STL-representanter: Lars-Petter
Helgestad, Kristin Mile og Bente
Sandvig (vara)

Islamsk Råd Norge

telefon: 48 48 64 00

e-post: post@irn.no

nettside: www.irn.no

STL-representanter: Iftikar Mahmood,
Shaheer Ghulam Nabi og Mehtab
Afsar

Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige

telefon: 98 02 29 27

e-post: post@nasjonaltraad.no

nettside: www.mormonnytt.no

STL-representanter: Øystein
Amundsen og Are Svendsen

Kristensamfunnet

telefon: 22 55 37 20

e-post: post.kio@kristensamfunnet.no

nettside: www.kristensamfunnet.no

STL-representanter: Kristine Høiland
og Johan Eide

Norges Hindu Kultur Senter

telefon: 22 25 13 01

e-post: norgeshindu@gmail.com

nettside: www.norgeshindukultur-
senter.com

STL-representant: Kuddithamby
Vamathevan

Norges Kristne Råd

telefon: 23 08 13 00

e-post: post@norkr.no

nettside: www.norgeskristnerad.no

STL-representanter: Dag Nygård,
Beate Thormodsæter og Knut Refsdal

Sanatan Mandir Sabha Norway

telefon: 31 28 03 13

e-post: smandirs@gmail.com

nettside: www.mandir.no

STL-representant: Surinder Nath
Joshi, Usha Lakshami Viswanathan
og Mangat Rai Sharma (vara)

STL

Besøks-/postadresse:

Rådhusgata 1-3

0151 Oslo

23 08 13 39 (tel)

stl@trooglivssyn.no

www.trooglivssyn.no

